

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР УКРАЇНОЗНАВЧОЇ НАУКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ТА ВИКЛИКІВ

Анатолій ПАВКО

orcid.org/0009-0005-0114-7914

доктор історичних наук, професор, заступник директора НДІУ

Щиро вітаю шановних колег, науковців, знаних професорів, академіків, освітян, викладачів вищих навчальних закладів, співробітників академічних установ, митців, політиків, представників органів державної та виконавчої влади, Офісу Президента України, журналістів з початком роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українознавство в системі національної освіти, науки, гуманітарної політики держави».

Слід зазначити, що конференція мала відбутися 14 жовтня 2022 р. Проте в умовах нинішньої російсько-української війни з метою створення безпечних умов для її учасників роботу конференції було перенесено на 25 жовтня. Повертаючись до першопочаткової дати проведення конференції, нагадаю, що 14 жовтня, в день Покрови Пресвятої Богородиці, відзначають свято захисники і захисниці Вітчизни, представники та прихильники славного українського козацтва та звитяжної Української повстанської армії. Користуючись доброю нагодою, з цієї трибуни хотів би особисто і від колективу Науково-дослідного інституту українознавства висловити свою глибоку шану і повагу всім минулим і теперішнім поколінням борців за свободу і незалежність України. Передаємо Збройним силам України низький уклін і щиро подяку за їх самовіддану і героїчну боротьбу з агресором, яка невинно наближає нас до довгоочікуваної

перемоги над ним. В одній із редакційних статей газети «Світ» наголошується: «Ніщо не завадить перемозі України! Ні фейкові референдуми, ні часткова мобілізація, ні безсилі погрози». Підтримаємо цей палкий заклик до перемоги!

Зичу всім учасникам конференції доброго самопочуття, оптимістичного настрою, комфортного психологічного стану, творчої наснаги, інтелектуальної активності, плідних комунікацій під час обговорення, осмислення різних аспектів і проблем поліструктурного соціо-гуманітарного знання, доброзичливих, толерантних, приемних стосунків між собою. Хотів би наголосити і на тому, що метою конференції є проведення конструктивного обміну думками, здійснення об'єктивного, неупередженого аналізу стану наявних проблем, перспективних тенденцій розвитку українознавства в умовах російсько-української війни та післявоєнної відбудови України, продукування нових концептуальних ідей, вироблення аргументованих підходів для їх практичного втілення.

Дозвольте в тезовому форматі окреслити основні концептуальні положення своєї доповіді.

Насамперед слід зазначити, що у складних, нерідко драматичних умовах досить небезпечних загроз та викликів глобального світу, які стоять перед цивілізаційною спільнотою, державами, народами, етнічними спільнотами різних країн, зокрема перед Україною та

українцями, наука, особливо соціогуманітарна, залишається надійним потужним форпостом націє- та державотворення, інтелектуальним підґрунтям для захисту методологічних та світоглядних підвалин цінностей демократичного європейського світу.

В умовах російсько-української війни роль та значення науки не зменшується. На глибоке переконання легендарного вченого, академіка НАН України Бориса Патона, «наука – це єдино адекватний інструмент пізнання навколишнього світу і створення його достовірної картини». Експерти наголошують на тому, що наука, зокрема гуманітарна, не лише продукує нове знання, але й шукає шляхи його практичного застосування у межах чинних політичних, соціальних, культурних, ціннісних умов і традицій.

Талановиті, відповідальні науковці не можуть не працювати і не забезпечувати своїми вартісними в епістемологічному та прикладному сенсах дослідженнями, власною послідовною, непохитною національно-патріотичною позицією у науковому та громадському житті стійкість інтелектуального, інформаційного фронту боротьби з агресором. Тобто саме від науки, зокрема її гуманітарної складової, значною мірою залежить європейський прогрес та майбутнє нашої країни як на полі бою, так і під час її оновлення та відбудови. У своєму виступі на відкритті у червні 2014 року Фестивалю науки у Копенгагені тодішній голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу зазначив: «Майбутнє Європи – це наука». Нам, дослідникам, імпонує такий, скажімо, чітко окреслений європейський підхід до науки. Адже наука є неодмінним атрибутом, наріжним каменем прогресивного розвитку

українського суспільства, імперативним чинником для утвердження в ньому європейських традицій, національної гідності, збереження національної історичної пам'яті.

На думку президента НАН України, академіка А. Загороднього, «саме наука має відігравати ключову роль у відродженні України». Немає жодних сумнівів і в тому, що майбутнє України має зводитись саме на науковому фундаменті.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, жорстка необхідність системної, цілеспрямованої, багатоаспектної, найрішучішої відсічі агресору, активної протидії його знахабнілим, деструктивним, ірраціональним планам і зловісним намірам висувають нові критеріальні вимоги до вітчизняної науки, особливо до такої її важливої складової, як українознавство.

Слід вказати на те, що українознавство як інтегративний і водночас відносно самостійний напрямок соціогуманітарних знань у понятійно-термінологічному аспекті є комплексом різноманітних наук про Україну та українців, які вивчаються як у ретроспективі, так і в динамічних координатах сьогодення. У синтетичному вигляді українознавство представлено такими домінантними напрямками академічної та університетської гуманітарної думки, як історія України, культура українського народу, українська мова та література. На слухну думку одного із засновників Науково-дослідного інституту українознавства, доктора філологічних наук, професора Петра Кононенка, «українознавство в своїй основі має спрямовуватись не проти когось (чи то подібних наукових предметів), а на пізнання та розбудову Вітчизни, отже, в ім'я торжества правди,

добра, справедливості, миру і в Україні, і в інших народів». Разом з тим ми відкидаємо псевдонауковий, космічно-планетарний підхід до проблем української гуманітаристики.

Зауважимо, що дослідницьке поле українознавства далеко не вичерпується вказаними нами провідними напрямками соціогуманітарних студій. До важливих його складових цілком доречно було б віднести археологію, етнографію, краєзнавство, педагогіку, філософію, антропологію, право, а також біологію, географію, економічні дисципліни, які безпосередньо чи опосередковано вивчають різноманітну тематику природничо-цивілізаційного розвитку України. Цілком очевидно, що як з гуманітаристикою, так і з науками та предметами природничого циклу в українознавстві історично склалися глибокі інтегративні, міждисциплінарні зв'язки. Досліджуючи актуальні проблеми українознавства, потрібно неухильно дотримуватись принципів логічної аргументації наукових ідей, методологічної культури їх аналізу, незмінно і послідовно рухатись, за слушною порадою відомого громадсько-політичного діяча, вченого-літературознавця Сергія Єфремова, «дорогою синтезу». На нашу думку, саме міждисциплінарність та науковий синтез, а також діалектичний та синергетичний підходи до явищ і процесів гуманітарного вжитку мають стати універсальними гносеологічними мега-трендами, новітніми методологічними парадигмами сучасних українознавчих студій та дискурсів. Як це не парадоксально, але війна рф проти України призвела до дивовижної популярності, посилення значення та авторитету нашої держави в Європі та світі. Своєрідним науковим, інтелектуальним брендом в

європейському освітньо-науковому та культурному просторі стали такі поняття, як «Україна», «українці», «українознавство», «вітчизняна гуманітаристика». Президент міжнародної асоціації українців Міхаель Мозер, визначаючи глибинні історико-генетичні підвалини європейського вектора українознавства, зазначає: «Будь-яке суспільство без гуманітарних наук втрачає дуже багато, фактично підгрунття власної ідентичності».

У цьому зв'язку варто підкреслити, що гуманітаристика вчить українців шанобливого ставлення до героїчних і драматичних сторінок вітчизняної історії, своєї солов'їної мови, унікальної культури, допомагає розв'язувати нелегкі, суперечливі питання консолідації українського суспільства, відкриває перспективні можливості інтеграції України у європейський дослідницький та інтелектуальний простір. Разом з тим мусимо констатувати, що держава недостатньо уваги приділяє належному фінансуванню українознавчих досліджень.

З нашої точки зору, за своїм змістовим наповненням, тенденціями і напрямками розвитку українознавство має бути європейською наукою. Зазначимо у цьому зв'язку, що вітчизняне та зарубіжне українознавство як система знань про Україну та українців у часі та просторі має вагомі творчі здобутки. В інституційному вимірі воно представлене як академічними, так і університетськими структурами. Це, зокрема, науково-дослідницькі інститути, університетські центри та кафедри українознавчого спрямування. Серед них варто назвати Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича,

Інститут народознавства, які належать до організаційно-наукової структури НАН України. В цьому переліку дослідницьких установ чільне місце займають Центр українознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а також університетські кафедри україністики, які функціонують у вітчизняних та галузевих університетах різних регіонів України. Натомість до відомих зарубіжних дослідницьких структур слід, наприклад, віднести Інститут славістики Віденського університету, Український науковий інститут Гарвардського університету, Український вільний університет в Мюнхені. До речі, саме в цьому вищому навчальному закладі Баварії реалізується міждисциплінарна програма, яка гармонійно поєднує українську мову, літературу, культуру та історію. Успішно функціонують в Європі та світі такі різноманітні дослідницькі центри та структури з проблем вивчення української гуманітаристики, як наукові товариства імені Т. Шевченка в Парижі, Нью-Йорку, Торонто, Канадський університет українознавства, Центр дослідження української спадщини в Саскачеванському університеті, кафедри та відділи українознавства та славістики Празького, Паризького, Загребського, Белградського, Пряшівського, Варшавського, Ягеллонського, Люблінського, Стенфордського, Колумбійського та інших зарубіжних університетів.

Зазначимо також, що на створеному у 2021 році порталі «Український освітній всесвіт» зареєстровано 329 українознавчих осередків за кордоном, серед них: 267 шкіл, 18 культурних центрів з освітньою складовою, 32 вищі освітні установи, 6 наукових установ, 6 українських музеїв та галерей з освітньої компетентності.

Безперечно, досвід діяльності відомих вітчизняних та зарубіжних наукових центрів українознавства вимагає від дослідників гуманітарної думки прискіпливого вивчення, а також творчого застосування у вітчизняному освітньо-науковому та культурному просторі, поглиблення та розширення творчих зв'язків, інноваційних комунікацій.

Не викликає сумнівів, що Науково-дослідний інститут українознавства, який підпорядкований Міністерству освіти і науки України, має посісти свою особливу наукову та інтелектуальну нішу серед вітчизняних дослідницьких структур. До того ж для реалізації цього важливого завдання є певні передумови. Насамперед вкажемо на те, що НДІ українознавства має вагомий науковий здобутки у царині вивчення теоретичних і прикладних проблем українознавства. Особливо плідною була наукова діяльність Інституту в період з 90-х років минулого століття до початку 2000-х років, коли його очолював один із фундаторів сучасного українознавства професор Петро Кононенко. В цей період у стінах Інституту працювала плеяда таких відомих вчених, яскравих представників української гуманітаристики, як В. Баран, О. Семашко, Л. Токар, І. Надольний, В. Солдатенко, Я. Калакура, А. Мокренко, П. Масляк, Л. Грицик та ін. Благородна місія новоствореної новітньої наукової інституції виявилась насамперед у тому, що від дня свого заснування вона поставила собі за мету, за словами С. Єфремова, глибше пізнати свій край, для того щоб «найбільш доцільно та інтенсивно служити йому». Стратегічним завданням Інституту в умовах сучасних викликів та загроз є відновлення, модернізація та зміцнення його наукових

традицій, кадрового та інтелектуального потенціалу. Нам необхідно також повернути колективу втрачений національний статус Інституту українознавства, перетворивши його в потужний науковий, інформаційно-аналітичний та комунікативний центр для координації теоретичних та прикладних досліджень з проблем українознавства. В реалізації цих завдань ми сподіваємося на підтримку та допомогу української держави.

Значні очікування щодо перспективного розвитку Науково-дослідного інституту українознавства його колектив пов'язує з призначенням на посаду директора доктора філософії, професора, заслуженого працівника освіти України, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки України Василя Чернеця. Необхідно зазначити, що нове керівництво Інституту в стислі терміни вже здійснило низку перспективних системних кроків та заходів в напрямку зміцнення та оптимізації кадрового забезпечення діяльності наукової установи, розширення її організаційної мережі. Достатньо сказати, що за досить короткий термін зарубіжні філії Інституту вже створено у таких відомих європейських освітньо-наукових і культурних центрах, як Мюнхен, Единбург, Краків. Триває також наполеглива робота з відкриття вітчизняних філій. Проте для ефективного виконання своїх наукових та експертних завдань і функцій нам, безперечно, потрібне держбюджетне фінансування всіх пріоритетних напрямків діяльності Інституту. Хоча половину видатків держбюджету-2023 планується спрямувати на сферу оборони й безпеки, що цілком природно в умовах війни, проте гуманітарна наука не має залишатись на узбіччі європейського цивілізаційного розвитку

нашої країни, а відчувати постійну підтримку з боку державних інституцій та структур, центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства освіти і науки України. В іншому разі важко буде отримати позитивну відповідь на поставлене в роки Другої світової війни прем'єр-міністром Великобританії Вінстоном Черчиллем питання одному з членів уряду: «Якщо ми економимо на культурі, то за що ж ми воюємо?».

У цей відповідальний для України час українознавці мають плідно і натхненно працювати над тими дослідженнями, які наближають нашу перемогу, забезпечують відновлення та розвиток української держави. Вважаємо, що соціогуманітаріям важливо зосередити творчі зусилля на дослідженнях, у яких би на оригінальній джерельній та новітній методологічній основі переконливо обґрунтовувалася європейськість України, європейський вектор її гуманітарної політики. Зокрема, значний науково-пізнавальний інтерес має всебічне дослідження такої потужної мегаісторичної, українознавчої проблеми, яка присвячена творчому осмисленню державотворчої місії України впродовж її тисячолітньої історії в контексті сьогоденних завдань та викликів. На цьому наголосив академік-секретар відділення історії, філософії та права Валерій Смолій у своєму виступі на засіданні Президії НАН України, яке відбулось у вересні 2022 року. Він також підкреслив, що розв'язана російсько-українська війна має історичні, політико-правові, соціальні та цивілізаційні виміри. Саме на їх дослідження мають бути зорієнтовані зусилля вчених. Керуючись інтуїцією, можна стверджувати, що Україна перебуває на початковому етапі нового історичного циклу. З

урахуванням цього для дослідників історичної істини важливим у методологічно-рефлексивному сенсі є усвідомлення як сильних, так і вразливих сторін складного і досить суперечливого процесу вітчизняного державотворення. Загалом українському суспільству потрібна історія, яка спирається на розум, інтелект, оскільки, на переконання французького філософа Жака Дерріди, «не існує іншої історії, крім історії розуму». Важливо при цьому також зважати на мудру пораду відомого українського поета Максима Рильського, згідно з якою до явищ вітчизняної чи світової історії потрібно підходити «із історичною та діалектичною міркою». В іншому разі аналіз ретроспективного минулого позбавлений будь-якого наукового сенсу.

До пріоритетних напрямків гуманітарних досліджень варто віднести також вивчення проблем збереження та ідентифікації культурно-мистецької спадщини України, принципів, критеріїв та механізмів розмежування з культурою, яку уособлює політико-ідеологічний концепт «русский мир». Нагадаємо у цьому зв'язку, що агресор серйозно пошкодив або знищив вщент 300 пам'яток національної культури, прагнучи вдарити в серце української ідентичності. Російські війська викрали унікальні артефакти з-понад 40 музеїв України. Тому питання культурної протидії ворогу вимагають поглибленого вивчення дослідниками-україністами. Не віддзеркалюючи концепти «русского мира», нам потрібно будувати все ж таки український світ, заснований на непорушності прав людини і базових принципах демократії, європейських цінностях. Дослідження нагальних проблем вітчизняної історії, культурно-мистецької та

мовно-літературної галузей є тим гуманітарним підґрунтям, на якому відбувається зміцнення системи національної безпеки. Вона ж, як відомо, неможлива без інтелектуального потенціалу суспільства. Саме україністика є тією духовно-культурною квінтесенцією, яка виступає каталізатором утвердження та осмислення суб'єктності України в цивілізованому світі, її позитивного іміджу у європейському гуманітарному просторі.

Очевидно, що українознавча наука як унікальний інтелектуальний феномен має міцно тримати прапор досліджень європейського взірця. Сподіваємось, що в Україні як кандидата на вступ до Євросоюзу при підтримці держави в українознавців з'явиться значно більше можливостей, зокрема фінансових, для участі в європейських наукових проєктах. Сподіваємось також на сприяння МОН України у наданні міжнародних наукових грантів для проведення фундаментальних та прикладних гуманітарних досліджень.

Значні перспективні можливості відкриває перед вітчизняною гуманітаристикою, зокрема, світ літературознавства, світ художньої літератури. «Пізнаючи художній світ української літератури, – зазначає в одній із своїх літературних праць академік НАН України Микола Жулинський, – читач неминуче занурюється у духовно-культурний світ митця, переймається емоційним напруженням його думок і потрапляє в чарівну пастку естетичної насолоди від творчого, чуттєвого осмислення художнього тексту». Вишукане поетичне слово в умовах війни також надихає на боротьбу з ворогом. Радимо прислухатись до філософсько-метафоричних, літературно-вишуканих поетичних слів Ліни Костенко, яка

шляхетно служить і Батьківщині, і українській поезії:

*І все кружляє в дивній круговерті,
Саме в собі шукає опертя.
І є природа. І немає смерті.
Є тільки різні стадії буття.*

В іншому вірші Ліна Костенко, звертаючись до українців, проголошує не менш промовисті інтелектуальні акорди:

*Я не люблю нещасних.
Я – щаслива.
Моя свобода завжди при мені.*

Відомий український та американський історик, професор Гарвардського університету Сергій Плохій цілком слушно вказує на те, що, без сумніву, Українська держава, як і її національно-патріотична еліта, зацікавлена в Європі, проте вона має ще багато зробити для популяризації європейської ідеї вдома. На його думку, Україна потребує Європи, але ж і Європа має бути зацікавленою в тому, щоб наша держава була незалежною й демократичною.

Президент Європейської дослідницької ради Марія Лептін наголошує на тому, що для допомоги українцям у проведенні наукових досліджень важливо, щоб наукова спільнота була разом. На її думку, саме фундаментальні

дослідження допоможуть вирішити найважливіші проблеми нашого часу. Такий підхід варто екстраполювати і на проблематику досліджень у царині українознавчої гуманітаристики.

Незважаючи на війну, складні проблеми в державі, камертон вітчизняної науки все-таки налаштований на перспективу. У рефлексивній свідомості українських дослідників мають бути назавжди закарбовані слова Б. Патона, з якими він звернувся до науковців: «Ми неодмінно мусимо вистояти, – підкреслив він, – наука – той національний скарб, який ми повинні передати своїм нащадкам. Це – те, що ніколи не знеціниться і завжди у цьому світі буде затребуваним».

На наше глибоке переконання, основна місія соціогуманітарної науки з чітко окресленою україноцентричною парадигмою полягає в тому, щоб формувати завдання майбутнього перспективного розвитку держави. Адже наука, особливо її гуманітарна складова, – це майбутнє і Європи, і України. Отже, і в науковому творчому пошуку, і в суспільному та приватному житті будьмо не малоросами, а українцями, будьмо європейцями.